

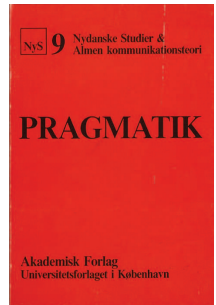
Titel: Lingvistik i pragmatikken. Den grammatiske semantik og 22-radioavisen

Forfatter: Lars Heltoft

Kilde: *NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori* 9. *Pragmatik*, 1978, s. 129-138

Udgivet af: Akademisk Forlag, Universitetsforlaget i København

URL: www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Lars Heltoft

LINGVISTIK I PRAGMATIKKEN:

Den grammatiske semantik og 22-radioavisen.

Det mest omfattende danske forsøg på at anvende lingvistiske beskrivelser i pragmatiske analyser er Frands Mortensen: 22^{oo} Radioavis. Her anvendes C.J.Fillmores kasusgrammatik i en "kommunikationskritisk analyse", men på en måde der er problematisk og direkte fejlagtig i flere henseender.

FM's bog er ganske vist udkommet allerede i 1972, men der er flere grunde til at tage den op alligevel. For det første er bogen stadigvæk meget benyttet, i hvert fald i universitetsundervisningen i kommunikation. For mange studerende er det den eneste form for grammatisk semantik de træffer i deres studier. For det andet kan man rejse en række principielle spørgsmål ud fra den empiriske del af bogen. Jeg er altså ikke primært ude efter at kritisere FM. Når jeg tager bogen op er det fordi jeg mener jeg kan finde et par pointer om den grammatiske semantiks placering i forhold til pragmatiske analyser og tekstanalyser i det hele taget. Det er ikke min mening at drage i felten for specielt Fillmores kasusgrammatik. Denne grammatik kan rammes af en lingvistisk kritik på flere punkter som jeg ikke kan gå ind på her. Det drejer sig om at vise at lingvistiske semantikker er brugelige, fornuftige og ønskværdige. (En skitse til en der tegner bedre end Fillmores, kan man finde i G. Leech: Semantics. Penguin 1974).

"22-radioavisen" er allerede blevet kritiseret på lederplads i Papir nr. 5 ¹⁾, men Papir kommer ikke så meget ind på det spørgsmål der er centralt i min diskussion: Formidler radioavisen de og de ideologiske forestillinger? FM gør meget ud af at påvise de ideologiske forestillingsmønstre i radioaviserne. Et af de absolutte højdepunkter er at radioavisen fremstiller samfundsforhold som om de var naturfænomener. Det gør den ifølge FM gennem anvendelsen af en bestemt grammatisk mekanisme, den såkaldte agentivstrygning. Det er den grammatiske regel eller præcisere: transformation, der gør strukturen for f.eks.

- Lytterne fik deres tolkningsmuligheder beskåret af redaktionen

til strukturen for

- Lytterne fik deres tolkningsmuligheder beskåret.

Den forhindrer det led der betegner handlende person, i at få syntaktisk udtryk. FM's pointe er at agentivstrygningen medfører, at "forholdene bliver "naturlige" eller nødvendige". (s.114). Det jeg vil prøve at vise i første omgang er, at FM kun kan nå frem til denne konklusion gennem en række misforståelser og argumentationsskred. Det ser ud som om der er en vej fra den grammatiske regel agentivstrygning til den centrale ideologiske forvanskning: samfundet bliver til natur, men denne vej er lukket. Det betyder ikke at grammatikken er ubrugelig i en analyse som FM's, men det er et helt andet ideologisk udsagn man kan bruge den til at finde.

Den grammatiske model FM støtter sig på er Fillmores kasusgrammatik: Det er en såkaldt dybde-overflade-model. I dybdestrukturen (en semantisk-syntaktisk struktur) sidder der en række semantiske roller eller dybdekasus. Det er f.eks. agentiv (den handlende person), dativ (bevidsthedskasus), sted og tid m.v.. FM's argumentation hviler på nogle fundamentale misforståelser med hensyn til denne grammatiks indretning. Dem bliver jeg nødt til at opholde mig lidt ved.

Frands Mortensens redegørelse for agentivstrygning er uklar: Det ser nærmest ud som om han ikke er klar over at transformationer ikke må forandre på betydningen. Han analyserer verbet smadre (s.98f., FM's nummering):

(16) hammeren smadrede ruden

(17) ruden blev smadret af hammeren

"Verbet smadre kræver i denne forbindelse en agentiv i sin dybstruktur. Noget kan nemlig ikke blive smadret af en hammer uden at der findes et levende væsen der er ophavsmand til denne handling. Og denne animate størrelse skal stå i agentiv. Vi ser imidlertid at en sådan størrelse ikke er eksplicit angivet i dybstrukturen. Transformationerne vil derfor gribe ind og sørge for at sætningen "maskeres", så det ikke ser ud "som om der manglede noget".

Overfladestrukturen skal være en korrekt dansk sætning, og det er da også tilfældet med sætninger 16 og 17." Hvad mon det kan betyde at sætningen "maskeres, så det ikke ser ud som om der manglede noget"? Den rigtige lingvistiske fremstilling af hvad der sker er: Det uspecificerede agentiv (et "x") realiseres ikke i sætningens overflade: Det bliver stående i betydningsstrukturen, men det kommer ikke til syntaktisk udtryk. Det blokeres under bestemte syntaktiske betingelser af transformationen agentivstrygning. Agentivstrygningen fjerner altså ikke agentiven i betydningen, men forhindrer den i at få sin egen syntaktiske realisation. Det kan være en pædagogisk fremstilling af dette forhold FM har søgt at give, men hans fremstilling kan meget let misforstås derhen at det er betydningen der stryges og ikke det syntaktiske udtryk. Det ser ikke ud som om der mangler noget = sprogbrugeren registrerer ikke mere agentivbetydningen = agentiven er væk i dybdestrukturen. Et andet sted hos FM tyder mest på at det er det sidste FM mener. Det er side 109 hvor Hilmar Baunsgaard har ladet en agentiv stå ubesat, for derefter at maskere forholdet ved hjælp af transformationerne. Her er meningen at Baunsgaards lyttere får deres tolkningsmuligheder beskåret af agentivstrygningen. Efter maskeringen har de ikke længere mulighed for at vide at betydningsstrukturen indeholder et uspecificeret agentiv = agentiven er væk, helt væk. Baunsgaards udtalelse er

"..at det var lidt af en fejltagelse, at den-ø udtalelse blev fremsat ..."

FM's tvetydige opfattelse af agentivstrygningen kommer til at præge hans egen argumentation. På den ene side fører han lange dialoger med agentivstrygningerne: Hvem har udtalt? Hvem dræber studenter? Hvem har betænkelighederne? Det er påfaldende så let FM har ved at stille disse spørgsmål til agentivstrygningerne: Det tyder på at sprogbrugerne godt ved at agentiverne er der selv om de ikke kommer til udtryk. På den anden side finder han flere eksempler på at agentivstrøgne eksempler tolkes som naturprocesser = agentiven er væk semantisk set.

Et af FM's eksempler på at "forholdene fremstilles som om de var "naturlige" eller nødvendige" er

- (1) Lovens ophævelse er en formel handling (b 57, s.115)

FM giver her et omskrivningsforsøg der skal vise klart "at loven ikke ophæver sig selv, men at visse mennesker skal bestemme at de vil ophæve den". (1) skulle altså fremstille lovens ophævelse som om det var en naturproces a la vinden blæser. Det kan ikke være rigtigt. For det første afslører konteksten utvetydigt at der er tale om en handling. Skulle sprogbrugerne ikke være klar over at det kun er mennesker der kan handle? (FM begår i øvrigt masser af steder den dødssynd at læse sine eksempler ude af konteksten. Der er mange eksempler på at en agentiv stryges fordi den lige er nævnt i forvejen. Det tager FM som regel ikke hensyn til. Her tager han ikke en gang hensyn til den del af konteksten der ligger inden for den pågældende sætningsgrænse). For det andet må lovens ophævelse i sig selv utvetydigt forstås som en menneskelig handling. På de grammatiske præmisser FM argumenterer, er der ikke basis for andet. Sprogbrugerne ved at agentiven er der, også når dens realisation er blokeret i overfladen. FM's tolkning her forudsætter en "sprogpsykologisk" tese om at vi kun forstår eller opfatter de størrelser der er kommet til udtryk i den syntaktiske overflade. Hvad det kan være for en teori ved jeg ikke, men den er under alle omstændigheder i modstrid med den grammatiske semantik FM bygger på.

I samme paragraf udlægger FM i øvrigt to helt ens eksempler forskellig:

- (2) Der er så stort behov for at overføre data fra EDB-anlæggene herhjemme at ... (b 31, s.115)
- (3) Dermed skulle man opnå den længe ønskede samtidighed i overenskomstforhandlingerne ... (b 55, s.116)

Det drejer sig her om verberne have behov for og ønske. Ganske vist tager ingen af dem agentiv (handlekasus), men de tager begge to dativ (bevidsthedskasus). FM udlægger (2) således: "Hvem har sagt at de har behov for denne overførsel? Men teksten kan ikke svare. Ifølge teksten er der nemlig ikke nogen der har dette behov: det er der bare". Om (3) skriver han: "Der må da være nogle mennesker der længe har ønsket denne samtidighed. Men teksten

omtaler dem ikke og derved kommer det til at se ud som om alle mennesker altid har ønsket denne samtidighed". (2) udlægges som "samfundet fremstilles som om det var et naturfænomen", men (3) tolker FM snarest som "vi er alle i samme båd"-forestillingen (til trods for paragraffens overskrift). I (2) tror sprogbrugerne at agentiven (d.v.s. dativen) er væk i dybden, men i (3) ved de at den er der uspecificeret.

FM tager slet ikke alle de midler i brug som den grammatiske semantik giver ham. Naturproceseksempler får deres egen beskrivelse i en ordentlig kasusgrammatisk analyse. I Fillmores system bliver de instrumentalis (kasus for redskaber og naturårsager). I mere fintmaskede kasusgrammatikker som Hallidays, skelnes der eksplicit mellem redskaber (instrument) og naturkraft (natural force) som selvstændige kasus. Systemet skelner altså skarpt mellem naturprocesser og menneskelige handlinger/bevidsthedsfænomener. En ordentlig analyse af FM's eksempler ville vise at ingen af dem lader sig opfatte som naturprocesser. Der er ingen semantiske argumenter for naturproces-fortolkning i de eksempler FM hænger sin analyse op på. Det er overalt agentiver og dativer der sidder i dybdestrukturer, aldrig naturprocesser. Det der er semantisk basis for, må være at vi godt ved der er mennesker bagved aktiviteter som at handle, ophæve noget og at afsige kendelsen. Tilsvarende for bevidsthedsformer som at have behov for, ønske. Det vi ikke får at vide er hvem der handler eller har bevidsthed. (Her ser jeg selvfølgelig bort fra tilfælde hvor agentiv- eller dativstrygning er en følge af at den pågældende størrelse allerede er nævnt i konteksten).

FM har i sine eksempler to forskellige tolkninger på semantisk set ens eksempler. Eks. (2) = naturproces²⁾ og eks. (3) = vi er alle i samme båd. Ifølge de semantiske kategoriseringer er det den sidste der er mulig, men ikke den første. Men det er den første der er FM's konklusion.

Det jeg har brugt den grammatiske semantik til over for FM, mener jeg illustrerer hvilken placering den har i forhold til tekstanalyser (eller præcisere: hvilken placering den har i den hermeneutiske spiral): Den kan anvendes som korrektiv over for foreløbige tekstforståelser. FM's læsning lader sig netop problematisere ved

hjælp af den lingvistiske semantik. På den anden side har jeg naturligvis ikke påstået at det faktisk er samme båd-forestillinger der formidles af radioavisen. Det jeg siger er at denne forståelse af teksten lader sig forene med de semantisk-syntaktiske kompetensregler. En kompetensgrammatik er selvfølgelig ikke nogen tekstproduktions- eller forståelsesmodel, og den kan selvfølgelig ikke erstatte tekstanalysen. (Det har jeg heller aldrig hørt nogen lingvister påstå). En mindre ambitiøs, men relevant opfattelse af den lingvistiske semantiks placering kunne lyde: Semantikken er en teori om (nogle af) kommunikationens mulighedsbetingelser, d.v.s. den giver på den ene side retningslinjer for mulige enkelttolkninger, på den anden side kortlægger den nogle generelle betingelser for tekst-produktion og -forståelse. Det svarer vist meget godt til det Niels Erik Wille og Peter Harms Larsen skriver i "Introduktion til pragmatik og pragmatisk analyse" i NyS 2, 1970: "Partikulære resultater af semantisk analyse kan (...) udnyttes under nye tolkninger, ligesom de generelle principper som semantikken afdækker, naturligvis får en vis indflydelse på fremtidige tolkningsstrategier for den, der har tilegnet sig dem. De nye tolkninger forløber fænomenologisk set inden for rammerne af den generelle forståelse, og hvis dette ikke sker, må en revision af helheden af generel forståelse og partikulær tolkning være på sin plads. Set under denne synsvinkel fungerer semantikken på en gang som hjælpedisciplin for og metavidenskab til tolkningsprocessen". (s. 56-57).

Jeg har ikke hævdet at sprogbrugernes faktiske forståelse altid holder sig inden for de rammer semantikken afstikker. Forforståelsen hos sprogbrugeren (her: radioavisanalytikeren) kan være så dominerende at den blokerer for opdagelsen af modsigelser i analytikerens viden om og forståelse af teksten. Jeg vil heller ikke udelukke at grupper af sprogbrugere faktisk forstår FM's eksempler som han hævder. Men redegørelsen for det kan ikke benytte sig af den lingvistiske apparat alene, men må være en teori om hvilke typer erfaringssæt hos sprogbrugerne der kan overlejlre deres grammatiske viden.

I NyS 6 har FM kritiseret sin egen brug af den generative grammatik: "... jeg påviser ikke konkret hvorfor radioavisen anvender disse mekanismer (nl. agentivstrygninger, LH), jeg betragter det

faktisk som noget de kan gøre eller lade være med: altså et frit valg. Og netop dette frie valg ligger indbygget i selve den generative grammatiks opfattelse af transformationerne (...) . Disse valg er imidlertid ikke frie, men i høj grad betinget af konkrete samfundsmæssige forhold. Opgaven er derfor at indbygge dette, hvis man ønsker at videreudvikle denne grammatik" (s.123). Dette citat og de øvrige konklusioner i artiklen om den generative grammatiks mangler, giver kun mening under en bestemt, fejlagtig opfattelse af den lingvistiske tegnteori: For FM er det en teori om sprogproduktion og sprogforståelse. FM taler nemlig om sprogbrugerens frie valg som friheden for social tvang i kommunikationssituationen. Men det er naturligvis ikke det der menes med valg (eller optionalitet) i en transformationsgrammatik. Det betyder at der til et bestemt indhold svarer flere forskellige udtryksmuligheder: Valgmuligheden ligger i at ingen af udtrykkene overtræder tegnsystemets regler, de er allesammen mulige udtryk for det pågældende indhold. Når man spørger som FM om der ligger en samfundsmæssig tvang bag ved at radioavisen foretrækker agentivstrygninger, så går man uden for en lingvistisk tegnteori. At kræve dette indbygget i grammatikken er også at forvride den til noget andet: en sprogproduktions- og sprogforståelsesmodel.

FM's artikel i NyS 6 handler i tilslutning til Peter Madsen (1972) om konkret sprogvidenskab. Herved forstår Peter Madsen: "den sprogvidenskab der analyserer sit emne i dets sammenfletning med den totalitet hvori det indgår". Det er hans pointe at den hidtidige sprogvidenskab forsømmer dette. Peter Madsens artikel er imidlertid rent programmatisk, og det viser sig især i at den ikke indeholder nogen antydninger af hvori sprogets sammenfletning med samfundstotaliteten består.

Der er ingen grund til at tvivle om at sprogsystemet er et historisk-socialt produkt, men det ændrer sig ikke radikalt med skift i produktionsmåden. Forestillingen om at sproget som tegnsystem skulle være rent produktionsmåde- eller klassepecifikt, gør Stalin (1950) effektivt op med. Hans eksempler er hovedsagelig russisk før og efter revolutionen. For at undgå at diskutere hvorvidt der nu også er sket et skift i produktionsmåde i Sovjetunionen, vil jeg tage engelsk og dansk som eksempel. Kapitalismens frembrud i

England og Danmark betyder ikke fundamentale ændringer i de to sprogs struktur, forstået som reglerne for dannelsen af deres sætningstegn og ordtegn. Ganske vist bevirker produktionsmådeskift ændringer i ordforrådet, men denne proces er altid igang: Sproget tilpasses hele tiden til nye materielle behov. Store dele af systemet er uanfægtet af produktionsmådeskift. (Der opstår naturligvis fundamentalt nye forestillingsformer, men det er noget andet⁴).

Som det er stillet op her er der ikke nogen modsætning mellem 'abstrakt' og 'konkret' sprogvidenskab (jvf. Peter Madsen (1972)). Den abstrakte sprogvidenskab samarbejder med en forståelse af sprogets rolle i den konkrete, sociale totalitet: Den analyserer nogle af de betingelser (nl. tegnsystemet) som muliggør sprogbrugen. Omvendt kan man tænke sig at problemer i sprogbrugsanalysen virker tilbage, så tegnsystemet må underkastes en fornyet analyse.

Det er bl.a. overvejelser som ovenstående man kan gøre sig hvis man ønsker at legitimere grammatisk semantik som en del af danskfaget; og den grammatiske semantik omfatter mange andre forhold end kasusgrammatikken, f.eks. det dialogiske: præsupposition, modalitet, deiksisforhold o.s.v.

Den grammatiske semantik betyder forbedrede muligheder for forståelsen af sprogbrugens rolle i den konkrete samfundsmæssige totalitet, den er én vej til større kritisk potentiale hos analytikeren.

Oktober 1977

NOTER:

- 1) Papir nr. 5 handler i øvrigt om danskfaget. Udover lederen om FM indeholder det bl.a. et interview med Erik Hansen om de lingvistiske discipliners placering i danskstudiet. Jeg formulerer mig i forhold til begge de to indlæg.
- 2) Ordet 'natur' anvendes ofte i forskellige betydninger: En af dem er FM's (naturkræfter = naturkausalitet = verden uden menneskelige handlinger, "mennesketom verden"). At samfundet bliver gjort til natur betyder her at vi har lige så lidt indflydelse på samfundets udvikling som på årstidernes skiften. Man kan ikke forsvare FM's analyse ved at henvise til en anden brug af 'natur' (= det rimelige, det almenmenneskelige, det der er i alles interesse).
- 3) Jeg kan uden videre tilslutte mig Papirs to hovedpunkter i kritikken af FM, nemlig at (1) FM blander den lingvistiske derivationshistorie og teksternes produktionshistorie sammen, og (2) at FM sprænger den lingvistiske teoris rammer når han bruger den som en model af hele sprogbrugernes produktions- og forståelsesapparat. Så vidt jeg kan se er der heller ikke noget i Papirs analyse der går imod mit eget synspunkt.
- 4) En enkel advarsel: Tesen om det homogene sprogsamfund indgår ikke i standpunktet. Det er fuldt foreneligt med Labovs differenshypotese (se Labov (1969)). Hvor grænserne går mellem det fælles og det socialt specifikke i sproget er et empirisk spørgsmål.

LITTERATUR:

- Labov, William (1969): The Logic of Non-standard English. Georgetown Monographs on Language and Linguistics, Vol. 22.
- Madsen, Peter (1972): Konkret sprogvidenskab. I: Humaniora - Pensioneret af kapitalen ? DSF 1972, side 55-63.
- Mortensen, Frands: 22⁰⁰ Radioavis. GMT 1972 og sen. Spec. kap. 2.3.2.1./2.3.2.3./2.5.4.4.
- Mortensen, Frands: Kritisk fremstilling af den abstrakte sprogvidenskab. NyS 6 1974. s. 77-147, her spec. kap. 5d, s. 119-27.
- Papir nr. 5. Leder 1975.
- Papir nr. 5. Interview med Erik Hansen. 1975.
- Stalin, J.: Marxism and Linguistics. Opr. Pravda 1950. Her: Peking Languages Press. 1972.
- Wille, Niels Erik og Larsen, Peter Harms: Introduktion til pragmatik og pragmatisk analyse. NyS 2, 1970.